

# Η προσωπικότητα και το έργο της Ελισάβετ Ζαχαριάδου ( 1931 – 2018 ) \*

Ηλίας ΚΟΛΟΒΟΣ

**Η** ΕΛΙΣΑΒΕΤ Ζαχαριάδου, καθηγήτρια Τουρκολογίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης μεταξύ 1985 και 1998, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1931, από γονείς πρόσφυγες με καταγωγή από το Προκόπι της Καππαδοκίας, το σημερινό Ürgür. Μεγάλωσε, όπως λέει η ίδια,<sup>1</sup> σε ένα περιβάλλον τουρκικών λέξεων και εννοιών (που χρησιμοποιούνταν για να μην καταλαβαίνουν τα παιδιά), με ορισμένους συγγενείς αποκλειστικά τουρκόφωνους, αν και η οικογένειά της, από την εποχή του παππού της, είχε απομακρυνθεί από το περιβάλλον της επαρχιακής κωμόπολης, για να σπουδάσει ο πατέρας της στο αμερικανικό ιεραποστολικό Κολλέγιο της Ανατολής στη Μερζιφούντα, το οποίο ακολούθησε και στη Θεσσαλονίκη μετά την Ανταλλαγή των Πληθυσμών. Βρισκόμαστε ακριβώς λοιπόν στο ιστορικό πλαίσιο του τέλους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μέσα σε ένα δραματικό σκηνικό, ασυνείδητα εντυπωμένο ως «πολιτισμική μνήμη» στη νεότερη γενιά, που ενηλικιώνεται εντούτοις στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου, από τα οποία η Ελισάβετ Ζαχαριάδου διατηρεί μάλιστα κάποιες αναμνήσεις ως 13χρονη ΕΠΟΝίτισσα στην Καλλιθέα, όπου είχε εγκατασταθεί η οικογένειά της, στα Δεκεμβριανά. Με το τέλος του Εμφυλίου, το 1949, ξεκινάει τις σπουδές της στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, για να συνεχίσει σε μεταπτυχιακό επίπεδο, με υποτροφία που

---

\* Ομιλία που εκφωνήθηκε στην τελετή αναγόρευσης της Ελισάβετ Ζαχαριάδου σε ομότιμη καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, την Τετάρτη 23 Μαΐου 2018. Η ομότιμη καθηγήτρια Ελισάβετ Ζαχαριάδου απεβίωσε στην Αθήνα, την Τετάρτη 26 Δεκεμβρίου 2018.

<sup>1</sup> Βλ. τη συνέντευξή της στον Βαγγέλη Καραμανωλάκη και στον Αντώνη Λιάκο, που καταγράφηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Η ελληνική ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα. Η συγκρότηση των νεοελληνικών σπουδών», αναρτημένη στον ιστότοπο: <<http://historiography.gr/>>.



προκήρυξε το νεοσύστατο Ι.Κ.Υ. επί διεύθυνσης του Κ. Θ. Δημαρά για την Τουρκολογία, στο School of Oriental and African Studies του Λονδίνου, όπου μνήθηκε στις τουρκικές σπουδές, στα τουρκικά και στα παλαιά τουρκικά, τα οθωμανικά, στο σεμινάριο του διάσημου Αυστριακού τουρκολόγου Paul Wittek, ο οποίος είχε βρεθεί στη Μεγάλη Βρετανία για να διαφύγει από τον ναζισμό. Αφού ολοκλήρωσε τη διδακτορική της διατριβή, που εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1960 με τίτλο *Το Χρονικό των Τούρκων Σουλτάνων (του βαρβαρινού ελληνικού κώδικα 111) και το ιταλικό του πρότυπο*, διορθώνοντας την πρώτη έκδοση του τεκμηρίου, εργάστηκε στο Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών του τότε Βασιλικού Ιδρύματος Ερευνών. Μετά την επιβολή της Χούντας των Συνταγματαρχών το 1967, εντάχθηκε μαζί με τον σύζυγό της Νίκο Οικονομίδα στη Δημοκρατική Άμυνα. Όταν το δίκτυο της Δημοκρατικής Άμυνας εξαρθρώθηκε το 1969, πρόλαβαν να διαφύγουν στο Παρίσι και στη συνέχεια στον Καναδά, από όπου επέστρεψαν στη δεκαετία του 1980, για να υπηρετήσει στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ας προστεθεί επίσης ότι η Ελισάβετ Ζαχαριάδου και ο Βασίλης Δημητριάδης υπήρξαν οι ιδρυτές του Προγράμματος Τουρκικών Σπουδών στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών του Ι.Τ.Ε. και υπεύθυνοι για τη λειτουργία του από το 1987 ως το 1998.

Η ιστοριογραφική συμβολή της Ελισάβετ Ζαχαριάδου, που καλύπτει πάνω από μισό αιώνα ενεργής παρουσίας κυρίως στη διεθνή αλλά και στην ελληνική ιστοριογραφία, είναι ιδιαίτερα πλούσια. Για τη συμβολή της αυτή αναγορεύθηκε το 1990 Επίτιμος Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Άγκυρας και από το 1994 μέλος της Academia Europea. Μεθοδολογικά, η συμβολή της καλύπτει κυρίως το πεδίο της Τουρκολογίας/ Ιστορίας των Οθωμανών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά εφάπτεται επίσης του πεδίου της Ύστερης Βυζαντινής Ιστορίας, ειδικά στο σκέλος του Βυζαντίου και των Τούρκων, της Βενετικής Ιστορίας, και βέβαια και του πεδίου της νεοελληνικής ιστορίας. Θα αναφερθούν στη συνέχεια αναγκαστικά επιλεκτικά ορισμένες από τις πολλές δημοσιεύσεις της, που αποτελούν σταθερές αναφορές σε όλα τα συνθετικά έργα που αφορούν την τουρκική και οθωμανική ιστορία, με βάση μια σειρά θεματικών και προβληματικών τις οποίες ανέπτυξε στο έργο της.

Το 1991 εκδόθηκε από το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης το εξαιρετικά καλαίσθητο βιβλίο της Ελισάβετ Ζαχαριάδου με τίτλο *Ιστορία και Θρύλοι των Παλαιών Σουλτάνων (1300–1400)*, αφιερωμένο στη μνήμη του Νίκου Σβωρώνου. Όπως σημειώνει η ίδια στον πρό-

λογο, «το καλοκαίρι του 1988 αρχίσαμε με τον Σβωρόνο μια τακτική συνεργασία, στα πλαίσια ενός προγράμματος του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης. Στόχος μας ήταν η σύνταξη μιας συστηματικής βιβλιογραφίας για τις πηγές της ιστορίας του νεότερου ελληνισμού. Μου είχε τότε αναθέσει τον τομέα των τουρκικών πηγών». Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελισάβετ Ζαχαριάδου μετέφρασε στα ελληνικά σε αυτό το βιβλίο το παλαιότερο οθωμανικό χρονικό, παρουσιάζοντας στην ελληνική ιστοριογραφία τόσο την οθωμανική ιστοριογραφία όσο και το ιστορικό πλαίσιο της εποχής εκείνης των οθωμανικών κατακτήσεων, που διαμόρφωσαν απολύτως το πεδίο της νεότερης και ακόμη και της σύγχρονης ιστορίας της ανατολικής Μεσογείου. Τόσο το κείμενο που εκδίδεται σε αυτό το βιβλίο, όσο και η ιστορική του ανάλυση από την Ελισάβετ Ζαχαριάδου, αποτελούν και σήμερα βασική βιβλιογραφία αναφοράς για τους σπουδαστές της ιστορίας των απαρχών των Οθωμανών, μια ιστοριογραφική συζήτηση που είχε ξεκινήσει στα χρόνια της δύσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ακριβώς για να εξηγήσει το τέλος της μέσα από την άνοδο των εθνικών κρατών.<sup>2</sup> Θα πρέπει να πούμε ότι η ιστοριογραφική αυτή συζήτηση, που σχετίζεται άμεσα με την *ταυτότητα* του τουρκικού έθνους και γενικότερα τη φυσιογνωμία των *εθνικών ταυτοτήτων* στην ανατολική Μεσόγειο (ζητήματα ιδιαίτερα επίκαιρα σήμερα στην αυγή του 21ου αιώνα και με ευνόητο ελληνικό ενδιαφέρον: το ερώτημα του ποιοι ήταν οι Τούρκοι, τι ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία, σχετίζεται απολύτως με το ερώτημα του ποιοι είναι σήμερα οι Τούρκοι, και ποιες οι σχέσεις τους με τους γύρω λαούς), επανήλθε αναστοχαστικά χάρη στην Ελισάβετ Ζαχαριάδου, εδώ, στο Ρέθυμνο, όταν εκείνη εγκαινίασε, μαζί με τον Βασίλη Δημητριάδη, τις τουρκολογικές σπουδές στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, με ένα διεθνές συμπόσιο το 1991 με τη θεματική *The Ottoman Emirate* (τα πρακτικά του οποίου δημοσιεύτηκαν το 1993 με αυτόν τον τίτλο

<sup>2</sup> Με την έκδοση το 1915 του βιβλίου του Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire* [βλ. GIBBONS, H. A. 1916. *The Foundation of the Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I, (1300-1403)* (Islam and the Muslim world, 9), Oxford: Clarendon Press], την απάντηση από τη σκοπιά του τουρκικού εθνικισμού στη συνέχεια του Mehmet Fuat Köprülü, *Les origines de l'Empire ottoman*, 1934 [Préface de Sébastien Charléty. Paris: E. de Boccard, 1935 (Études orientales, 3)] και τη σύνθεση τέλος του Paul Wittek, δασκάλου της Ελισάβετ Ζαχαριάδου στο School of Oriental and African Studies του Λονδίνου, με την εργασία του *The Rise of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1938 [WITTEK, P. 1938. *The Rise of the Ottoman Empire: Studies in the History of Turkey, thirteenth-fifteenth Centuries*. London: Royal Asiatic Society].



από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και βέβαια μεταφράστηκαν σχεδόν αμέσως στα τουρκικά το 1997 από τις εκδόσεις Tarih Vakfı, σημάδι του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος).<sup>3</sup> Πρόκειται για το συμπόσιο που καθιερώθηκε στη συνέχεια χάρη στη διεθνή της ακτινοβολία με τον εύστοχο τίτλο *Αλκωνίδες Ημέρες στην Κρήτη* και συνεχίζουμε να διοργανώνουμε ακόμη κάθε τριετία, συγκεντρώνοντας στο Ρέθυμνο για οθωμανολογικό αναστοχασμό τους σπουδαιότερους σήμερα μελετητές της οθωμανικής και της τουρκικής ιστορίας, δίκτυο που οφείλουμε στην Ελισάβετ Ζαχαριάδου. Μια συνάντηση που προσφέρει τη δυνατότητα να συζητήσουμε βέβαια την ιδεολογική χρήση της ιστορίας, ειδικά σήμερα που ένα τμήμα της τουρκικής ιστοριογραφίας χρησιμοποιεί την οθωμανική ιστορία ως υπόβαθρο ενός φαντασιακού κατά την εκτίμησή μου νέο-οθωμανισμού.

Θα ήθελα να σημειώσω ότι η εξαιρετικά αυτή ενδιαφέρουσα ιστοριογραφικά εργασία της Ελισάβετ Ζαχαριάδου, για την απαρχή της οθωμανικής ιστορίας, δεν είναι μόνο αναστοχαστική: στηρίζεται σε μια πλειάδα μελετών των πηγών, τουρκικών, ελληνικών, ιταλικών, δημοσιευμένων στα σημαντικότερα διεθνή περιοδικά της εποχής της και συγκεντρωμένων σε δύο βιβλία της σειράς *Variorum Collected Studies* με τους εύγλωττους τίτλους *Romania and the Turks (c. 1300 – c. 1500)* [1985] και *Studies in Pre-Ottoman Turkey and the Ottomans* [2007]. Με τις εργασίες της, η Ελισάβετ Ζαχαριάδου έχει επισημάνει ιδιαίτερα στην τουρκική ιστοριογραφία τη σημασία των βυζαντινών πηγών για την ιστορία των εμιράτων της Μικράς Ασίας και των απαρχών των Οθωμανών. Καθόλου μικρή παρέμβαση σε μια στενά ενθοκεντρική ιστοριογραφία, όπως είναι ακόμη σε πολύ μεγάλο βαθμό η σύγχρονη τουρκική ιστοριογραφία. Αντιστρόφως, οι εργασίες αποτελούν εξίσου σημαντικές ιστοριογραφικές συμβολές για την ύστερη βυζαντινή ιστορία. Για παράδειγμα το άρθρο της “The Oğuz Tribes: the Silence of the Byzantine Sources” (που αναδημοσιεύεται στον αναφερόμενο παραπάνω συγκεντρωτικό τόμο των μελετών της *Studies in Pre-Ottoman Turkey and the Ottomans* [2007]), στο οποίο αναπτύσσει το επιχείρημα *ex silentio* ότι «οι Βυζαντινοί δεν ενδιαφέρονταν για τους νομαδικούς

<sup>3</sup> Η συζήτηση αυτή συνεχίστηκε, με την ανάπτυξη της ιστοριογραφικής μελέτης των εθνικών κινημάτων και του εθνικισμού, με την έκδοση της μελέτης του Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1995) [= *Ανάμεσα σε δύο κόσμους: Η κατασκευή του οθωμανικού κράτους*, μτφρ. Α. Αναστασόπουλος, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2008].

πληθυσμούς, στρέφοντας την προσοχή τους σε εκείνους τους Τούρκους που είχαν αναπτύξει κρατική και στρατιωτική οργάνωση, επειδή οι τελευταίοι ήταν υπεύθυνοι για τις πολιτικές εξελίξεις που επηρέαζαν το Βυζάντιο».

Μια δεύτερη σημαντική θεματική στην οποία η Ελισάβετ Ζαχαριάδου έχει καθοριστική ιστοριογραφική συμβολή είναι η τεκμηριωμένη διερεύνηση της ιστορίας της ορθόδοξης χριστιανικής κοινότητας υπό τους Οθωμανούς: «Εκκλησίαν έχουν και βασιλέα ούκ έχουν» είναι ο τίτλος ενός από τα κεφάλαια του βιβλίου της *Δέκα Τουρκικά Έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483–1567)*, που εκδόθηκε από το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών στην Αθήνα το 1996. Με το βιβλίο της αυτό, η Ελισάβετ Ζαχαριάδου, αφού στηριχθεί στα κατεξοχήν κείμενα που αφορούν αυτό το ζήτημα, στα σωζόμενα οθωμανικά τουρκικά *μπεράτια* των Οθωμανών σουλτάνων που διορίζουν τους ορθόδοξους Πατριάρχες και εν γένει την εκκλησιαστική ιεραρχία, εκδίδοντάς τα στο πρωτότυπο, πλαισιώνει την αναγνώριση του θεσμού του Πατριάρχη, με βάση την ισλαμική πολιτική θεωρία και με τους στόχους που εξυπηρετούσαν το οθωμανικό κράτος. Πρόκειται για μια ιστοριογραφική συμβολή, η οποία, μαζί με το βιβλίο του Παρασκευά Κονόρτα για τις *Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο* (Αθήνα 1998), επανεξετάζει το ζήτημα των πατριαρχικών προνομίων, που είχε αναλυθεί από την παλαιότερη βιβλιογραφία με τρόπο που πρόβαλε στο παρελθόν το ζήτημα των προνομίων του ελληνορθόδοξου μιλλετιού υπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ του 19ου αιώνα, επιμηκύνοντας ανιστορικά την ιστορία ενός εκκλησιαστικού ελληνικού έθνους πριν από τον 19ο αιώνα. Στη μελέτη της Ελισάβετ Ζαχαριάδου για τη Μεγάλη Εκκλησία αναδεικνύονται αντιθέτως τα κίνητρα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας της ορθόδοξης χριστιανικής κοινότητας να συνεχίσει την ύπαρξή της υπό το ισλάμ, που έχουν τις ρίζες τους στην ύστερη βυζαντινή κοινωνία, και ιδιαίτερα στην εχθρική στάση προς τον ρωμαιοκαθολικό κόσμο, στάση που αποτυπώθηκε εύγλωττα στη φράση που αποδίδει αρχαιοπρεπώς στον Λουκά Νοταρά ο Δούκας: *κρειττότερόν εστιν ειδέναι εν μέση τη πόλει φακιόλιον βασιλεύον Τούρκων ή καλύπτραν Λατινικήν (καλύτερα ο ζαρκουλάς [δηλαδή το καπέλο των γενιτσάρων] παρά η μπερέττα [δηλαδή ο βενετσιάνικος σκούφος]*, όπως τη μεταφράζει από τα ιταλικά η Ζαχαριάδου). Επιπλέον, η έρευνα της Ελισάβετ Ζαχαριάδου μας εξηγεί ιδιαίτερα και ποιοι ήταν εκείνοι οι «ισχυροί υπόδουλοι» που έκαναν το «προξενικό» μεταξύ της Μεγάλης Εκκλησίας και του Οθωμανού

σουλτάνου Μεχμέτ Β΄ αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης αυτές τις μέρες του Μαΐου το 1453, ώστε να ανασυσταθεί το αξίωμα του Πατριάρχη: φρόντισαν δηλαδή να εξαγοραστεί ο Γεννάδιος στην Αδριανούπολη από τους Τούρκους που τον κρατούσαν αιχμάλωτο και στη συνέχεια τον σύστησαν στον Μεχμέτ Β΄ ως κατάλληλο για τον πατριαρχικό θρόνο. Ήταν ο Δημήτριος Απόκαυκος ο Κυρίτζης και ο Θωμάς Καταβοληνός, πρόσωπα του σουλτανικού περιβάλλοντος, γραμματικοί του Σουλτάνου, με μεγάλη κτηματική περιουσία. Σε μια έρευνα με βάση ψήγματα αναφορών, που θυμίζει, ας μου επιτραπεί, έρευνα detective, η Ελισάβετ Ζαχαριάδου ανασύρει επίσης στην επιφάνεια και έναν ακόμη υποστηρικτή του Γενναδίου, τον Νικόλαο Ισίδωρο, επιχειρηματία στο οθωμανικό μονοπώλιο του αλατιού, που έκανε δηλαδή business με τους Οθωμανούς. Με αυτή την έρευνα, είμαστε σήμερα σε θέση, χάρη στην Ελισάβετ Ζαχαριάδου, να αφηγηθούμε με σχετική ακρίβεια την ιστορία της ανασύστασης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αναθεωρώντας τη συμβατική και κάπως ηρωϊκή αντίληψη που αποτελεί και σήμερα για το Πατριαρχείο τμήμα του καταγωγικού του μύθου, μέσω της τεκμηρίωσης των αμοιβαίων συμφερόντων των δύο πλευρών, της οθωμανικής εξουσίας και των ισχυρών υπόδουλων. Όπως σημειώνει η Ελισάβετ Ζαχαριάδου στο βιβλίο της, «οι Ρωμιοί εκείνων των χρόνων ήξεραν καλά πως το Πατριαρχείο δεν ήταν ασυμβίβαστο προς τον τουρκικό ζυγό».

Πέρα από τα δύο αυτά εμβληματικά ιστοριογραφικά ζητήματα, το ζήτημα της καταγωγής και της φυσιογνωμίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το ζήτημα των ορθόδοξων χριστιανών και της Εκκλησίας υπό τους Οθωμανούς, το έργο της Ελισάβετ Ζαχαριάδου καταπιάνεται και με μια τρίτη μεγάλη θεματική ενότητα, που αφορά τον πολύμορφο κόσμο του Αιγαίου Πελάγους και την κοινωνική και ακόμη και την οικονομική του ιστορία. Η θεματική αυτή είναι και η παλαιότερη στο έργο της Ελισάβετ Ζαχαριάδου, αφού εγκαινιάζεται με τη μελέτη της, δημοσιευμένη στο α΄ τεύχος του περιοδικού *Σύμμεικτα*, το 1966, με τίτλο «Συμβολή στην ιστορία του νοτιοανατολικού Αιγαίου (με αφορμή τα Πατμιακά φιρμάνια των ετών 1454–1522)». Τα επόμενα χρόνια, η Ελισάβετ Ζαχαριάδου καταπιάστηκε, δημιουργώντας ένα διεθνές δίκτυο ειδικών, με την αξιοποίηση του πολύ πλούσιου οθωμανικού αρχείου του μοναστηριού του Ιωάννη του Θεολόγου της Πάτμου, συνεκδίδοντας με τους Nicolas Vatin και Gilles Veinstein τον πρώτο τόμο του καταλόγου του οθωμανικού αρχείου της μονής (*Catalogue du Fonds Ottoman des Archives du Monastère de Saint-Jean à Patmos. Les vingt – deux premiers*

*dossiers*, Αθήνα 2011). Ας αναφερθούμε εδώ ειδικότερα στην ενδιαφέρουσα ιστοριογραφική προσέγγισή της στο Αιγαίο ως μιας θαλάσσιας μεθορίου μεταξύ του χριστιανικού και του ισλαμικού κόσμου, ειδικά στα χρόνια της *ανωμαλίας του καιρού* όπως την αναφέρουν τα ελληνικά έγγραφα. Η μελέτη εξάλλου των οθωμανικών και των λατινικών εγγράφων δείχνει πως οι Πατμιώτες αναζητούσαν προστασία από κάθε δύναμη που είχε στόλο και συμφέροντα στην περιοχή. «*Changing Masters in the Aegean*» είναι ο πολύ επιτυχημένος κατά τη γνώμη μου τίτλος ενός άρθρου της τιμώμενης σήμερα που δημοσιεύτηκε το 2004 στα πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου του Ελληνικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Λονδίνου.<sup>4</sup> Στην πραγματικότητα, μια σειρά άρθρων της Ελισάβετ Ζαχαριάδου θεραπεύουν αυτή την προβληματική. Ας σημειωθεί επίσης το άρθρο της για την «Ασφάλεια των Ναυτιλλομένων στο Αιγαίο και τα Μοναστήρια», στον τόμο που δημοσιεύτηκε από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης για τα Μοναστήρια, την Οικονομία και την Πολιτική, το 2011,<sup>5</sup> μια μελέτη για τα «θαλασσινά σαλβοκονδούκτα», πολύ χαρακτηριστική του τρόπου με τον οποίο η Ελισάβετ Ζαχαριάδου, χάρη στα δελτία της, συνενώνει ελάχιστες πληροφορίες που διαθέτουμε για αυτά τα μάλλον συχνά χρησιμοποιούμενα έγγραφα για να πλεύσει κανείς σε μια θάλασσα πολλών κυριάρχων, για να αναδείξει μια ιστορική πραγματικότητα με βάση την ιστορική κρίση, παρά με το πλήθος των πληροφοριών και των τεκμηρίων.

Αλλά και ένα μεγάλο βιβλίο, που εκδόθηκε στη Βενετία το 1983 από τις εκδόσεις του Ελληνικού Ινστιτούτου στα αγγλικά, με τίτλο *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300–1415)* ανήκει στην ίδια προβληματική, αξιοποιώντας σε αυτή την περίπτωση μια σειρά συνθηκών που είχαν συνάψει οι κατά καιρούς δούκες της Κρήτης με τους ηγεμόνες των τουρκικών εμιράτων του Μεντεσέ και του Αϊδινιού, που υποδεικνύουν πολύ παραστατικά γιατί η Βενετία γινόταν ολοένα και πιο απρόθυμη στην ιδέα της Σταυροφορίας, εξασφαλίζοντας οφέλη από τις εμπορικές της σχέσεις με αυτές τις ηγεμονίες. Τέλος, σε σχέση με αυτή τη θεματική, θα πρέπει να αναφερ-

<sup>4</sup> CHRYSOSTOMIDES, J., DENDRINOS, C. και HARRIS, J. (επιμ.) 2004. *The Greek Islands and the Sea: Proceedings of the First International Colloquium Held at the Hellenic Institute, Royal Holloway, University of London, 21–22 September 2001*. Camberley, Surrey: Porphyrogenitus, 199–212.

<sup>5</sup> ΚΟΛΟΒΟΣ, Η. (επιμ.) 2011. *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική: Από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 155–62.



θεί και ο τελευταίος τόμος που επιμελήθηκε η Ελισάβετ Ζαχαριάδου στη σειρά των «Αλκυονίδων Ημερών» για τον Οθωμανό Αρχιναύαρχο και την επικράτειά του (*The Kapudan Pasha, His Office and His Domain*, Ρέθυμνο 2002).

Η ιστοριογραφική συμβολή της Ελισάβετ Ζαχαριάδου, ειδικά στον τομέα των τουρκικών σπουδών, είναι αδιαμφισβήτητη και διεθνώς αναγνωρισμένη. Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι υπήρξε η «μητέρα» της ελληνικής τουρκολογίας. Για εμάς τους νεότερους συναδέλφους της τουρκολόγους, υπήρξε ως «μητέρα» στοργική, αλλά και, επίσης ως γονιός, αυστηρή στην επιστημονική της ακεραιότητα. Χάρη στη χαλκέντερη επιστημονική και οργανωτική δραστηριότητά της, έχουμε καταφέρει να αναδείξουμε και στην Ελλάδα και διεθνώς μια δυναμική και διακριτή επιστημονική παρουσία στη διεθνή ιστοριογραφία για τις ελληνικές τουρκικές σπουδές;<sup>6</sup> της το οφείλουμε αυτό. Και ας σημειωθεί ότι αποτελεί μια σημαντική ιδιαιτερότητα στην ταυτότητα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης η παρουσία εδώ των Τουρκικών Σπουδών, στο πλαίσιο του Τομέα Ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών, και βέβαια και στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών του Ι.Τ.Ε. Οι νεότεροι πατήσαμε πάνω στα βήματά της, έχοντας ήδη μια θέση και μια φήμη, μια οργανωμένη βιβλιοθήκη και τη βοήθειά της. Η ίδια, όταν ξεκινούσε από την Ελλάδα να σπουδάσει Τουρκολογία το 1953, είχε να αντιμετωπίσει μια πολύ μεγάλη γκάμα στενόμυαλων προκαταλήψεων, ως επιστήμονας, Τουρκολόγος, και βέβαια ως... γυναίκα. Όπως αφηγείται η Ελισάβετ Ζαχαριάδου, όταν δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα τα ονόματα των επιτυχόντων στις εξετάσεις του Ι.Κ.Υ. για την Τουρκολογία, της ίδιας και της Βασιλικής Παπούλια, το σχόλιο του συντάκτη ήταν δηλητηριώδες: πού φτάσαμε, να στέλνουμε δύο δεσποινίδες να σπουδάσουν *Τουρκολογία* στο εξωτερικό. Ήταν η πρώτη φορά που η Ελισάβετ Ζαχαριάδου είδε το όνομά της τυπωμένο. Σε πείσμα του ανώνυμου συντάκτη, θα ακολουθήσουν πολλές φορές που θα ξαναδεί το όνομά της τυπωμένο. Και χάρη σε αυτήν, η ελληνική Τουρκολογία έκανε σπουδαία βήματα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Την ευχαριστούμε πολύ, για όλα και την αποχαιρετούμε με σεβασμό.



<sup>6</sup> Βλ. URSINUS, M. 2016. «Ottoman studies triumphant: The success story of Rethymno, Crete», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 40.1: 89–98.